

УДК (UDK) 327.51 ЄС

DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.07.118

EUROPEAN UNION'S COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY: CURRENT STATE AND OPPORTUNITIES FOR UKRAINE

Mykola Stetsiuk,

e-mail: stetsiuk.mykola@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0704-6530>

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Ukraine, 58012, Chernivtsi, Kotsyubynsky Str., 2*

Abstract

The article provides an overview of the development of the European Union's (EU) common security and defence policy after the end of the Cold War. A review of the key regulatory legal acts of the EU was carried out, which establish the basic principles of the Common Security and Defense Policy (CSDP) as a component of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the European Union. The current state of development of the CSDP is characterized, with particular attention on the 'Permanent Structured Cooperation' (PESCO) framework and the opportunities for Ukraine to join this framework prior to official EU accession.

Just one year after the collapse of the Soviet Union, the process of European integration reached an outstanding milestone: the Maastricht Treaty of 1992 established the European Union (EU). He also implemented the Common Foreign and Security Policy as one of the pillars of the EU. Twenty-five years later – in 2007 – the Treaty of Lisbon was signed, which brought the EU CSDP to a qualitatively new level. First, the Treaty on the EU as amended by the Treaty of Lisbon contains an obligation to provide mutual assistance in the event of armed aggression against one of the member states. Secondly, an ambitious vision is announced, according to which the CSTO should become the basis for the EU's long-term transition to 'collective defense', however, provided there is a consensus among all member states. Third, the Treaty of Lisbon provides for the format of 'Permanent Structured Cooperation' (PESCO), within the framework of which member states can initiate closer cooperation with each other, while assuming certain extended obligations. The latter format, despite its focus on highly specialized projects and heterogeneous involvement of member states, may become the first platform for Ukraine's early involvement in the CSDP.

Keywords: European Union, collective defense, Common Security and Defense Policy (CSDP), Common Foreign and Security Policy (CFSP), Permanent Structured Cooperation (PESCO), North Atlantic Treaty Organisation NATO

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПОСТЫПОЛЯРНУ ДОБУ: СТАН РОЗВИТКУ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Микола Стецюк,

e-mail: stetsiuk.mykola@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0704-6530>

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Анотація

У статті розкривається процес розвитку спільної політики Європейського Союзу (ЄС) у сфері безпеки й оборони після завершення Холодної війни. Здійснено огляд ключових нормативно-правових актів ЄС, які встановлюють засадничі принципи Спільної політики у сфері безпеки та оборони (СПБО), як складової частини Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) Європейського Союзу. Охарактеризовано сучасний стан розвитку СПБО, зокрема акцентовано увагу на форматах «Постійної структурованої співпраці (PESCO)», та наголошено на можливостях щодо приєднання України до даного формату перед офіційним вступом до ЄС.

Усього за рік після розпаду Радянського Союзу процес європейської інтеграції досягнув видатної віхи: Маастрихтським договором від 1992 р. було засновано Європейський Союз (ЄС). Ним же було впроваджено Спільну зовнішню та безпекову політику як один зі стовпів ЄС. Рівно через двадцять п'ять років – у 2007 р. – було підписано Лісабонський договір, який вивів СПБО ЄС на якісно новий рівень. По-перше, Договір про ЄС у редакції Лісабонського договору містить зобов'язання про взаємодопомогу в разі збройної агресії проти однієї з держав-членів. По-друге, проголошується амбітне бачення, згідно з яким СПБО має стати основою для перспективного переходу ЄС до «колективної оборони», – щоправда, за умови наявності консенсусу серед усіх держав-членів. По-третє, Лісабонським договором передбачено формат «Постійної структурованої співпраці» (PESCO), у рамках якого держави-члени можуть вступати в тіснішу співпрацю між собою, при цьому беручи на себе певні розширені зобов'язання. Останній формат, попри орієнтованість на вузькоспеціалізовані проекти та неоднорідну залученість держав-членів, може стати першим майданчиком для раннього залучення України до СПБО.

Ключові слова: Європейський Союз, колективна оборона, Спільна політика у сфері безпеки та оборони (СПБО), Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП), Постійна структурована співпраця (PESCO), Організація Північноатлантичного договору НАТО

Постановка проблеми. Нова геополітична реальність, в якій опинилася Європа по завершенні Холодної війни, спонукала до посилення внутрішньої інтеграції – зокрема у сфері безпеки та оборони. Анексія Російської Федерацією Кримського півострова 2014 р. й особливо розв'язана Кремлем 2022 р. повномасштабна війна проти України, разом з іншими численними конфліктами в інших регіонах світу, окреслила чільні ознаки поточного політико-безпекового середовища, в якому опинився ЄС, – нестабільність і невизначеність. Реальна загроза краху ліберального світопорядку спровокувала палкі дискусії щодо майбутнього загалом і місця у ньому колективного Заходу та ЄС зокрема. Утім, попри заявлені амбітні наміри та наявне нормативне підґрунтя для тіснішої військово-політичної

інтеграції, потенціал для реального перетворення ЄС в оборонний альянс залишається значною мірою «неактивованим» – передусім через тривалу орієнтацію на Північноатлантичний альянс (НАТО) як єдиного гаранта європейської безпеки, а також брак у держав-членів політичної волі до тіснішої інтеграції. Радикальна оцінка полягає в тому, що будь-яка спільна оборонна політика в рамках ЄС «приречена залишатися виключно добровільною, консенсусною та міжурядовою», поки сам ЄС не почне трансформуватися у федерацію (Howorth, 2014: 18).

Утім, навіть якщо ймовірність перетворення ЄС у так звані «Сполучені Штати Європи» наразі видається мінімальною, поступова гармонізація процедур у рамках чинних форматів співпраці – з поступальним поглибленням інтеграції – залишається актуальною, особливо в контексті курсу України на вступ до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюція спільної політики Європейського Союзу у галузі безпеки та оборони загалом висвітлена досить широко. Серед робіт вітчизняних дослідників варто виокремити колективну монографію за редакцією В. Копійки (Копііка, 2022), в якій автори розглядають процеси європейської інтеграції, зокрема у сфері безпеки й оборони, через призму пристосування ЄС до постбіполярної геополітичної реальності; наукові публікації М. Гребенюка та О. Пошедіна (Hrebeniuk & Poshedin, 2012), Яковюка й Орловського (Yakovciuk & Orlovskiy, 2017), де висвітлено потенціал нової СПБО після набуття чинності Лісабонським договором і подано огляд перших ініціатив військово-політичної інтеграції Європи після завершення Другої світової війни, відповідно. А також роботу Л. Дорош і В. Романика (Dorosh & Romanuk, 2020), де автори розглядають конкретні ініціативи у рамках СПБО ЄС, зокрема вже згаданого формату PESCO.

Значними є напрацювання й закордонних науковців, серед яких праці Дж. Гаворта (Howorth, 2014), Т. Куцери (Kucera, 2019), Г. Рікелеса (Riekeles, 2016) і Дж. Горковської (Gorkowska, 2018; 2019), де висвітлюються й аналізуються питання військово-політичної інтеграції ЄС і його трансформації у повноцінний оборонний альянс, а також можливості реалізації такої трансформації в умовах, коли домінантною безпековою моделлю залишається Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Водночас залишається недостатньо висвітленим потенціал PESCO у контексті раннього долучення України до Спільної політики безпеки та оборони ЄС, а також потенційна користь такого долучення у плані гармонізації вітчизняних оборонних процедур із відповідними процедурами ЄС та доступу України до передових військових розробок і досвіду держав-членів ЄС.

Метою даної публікації є узагальнення сучасного стану СПБО ЄС на підставі чинних нормативних документів, а також характеристика формату «Постійної структурованої співпраці» (PESCO) як потенційного майданчика для можливої ранньої інтеграції України до спільної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Укладення 1992 року Маастрихтського договору ознаменувало новий етап у розвитку європейської оборонно-безпекової інтеграції, адже ним було засновано один з трьох стовпів Європейського Союзу – Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП). Ще однією помітною віхою стала спільна британсько-французька Декларація Сен-Мало від 4 грудня 1998 р., яка містила заклик до формування «такої зовнішньої політики, що дозволила б Європі відігравати повноцінну роль на міжнародній арені»; для досягнення цієї мети необхідно було розвивати спроможності ЄС до самостійного реагування на міжнародні кризи, що включало, зокрема, «розбудову власних збройних сил, здатність ухвалювати рішення щодо їх застосування та готовність ухвалювати такі рішення» (Franco-British St. Malo Declaration, (December 4, 1998), 2015; Howorth, 2014: 78). Цю точку зору підтримали інші держави-члени на Європейській раді в Кельні 1999 р., де було наголошено на необхідності надати ЄС такі засоби й можливості, які дозволили б йому взяти на себе відповідальність за спільну

європейську політику безпеки та оборони. Дану ініціативу підтримав Хав'єр Солана, який того ж року став першим Генеральним секретарем Ради і Високим представником з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. Наступного року було досягнуто подальшого прогресу: створено Політико-безпековий комітет, а також Військовий комітет і Військовий штаб ЄС (European Defence Agency, N.d.).

Утім, чітку основу для розвитку європейської політики безпеки та оборони було закладено аж 2009 р., коли набув чинності підписаний 2007 р. Лісабонський договір, – ним, власне, було запущено Спільну політику безпеки та оборони [СПБО] як важливий елемент СЗБП (Hrebenuk, & Poshedin, 2012: 213). Так, пункт 1 статті 42 Договору про ЄС у редакції Лісабонського договору зазначає, що СПБО «забезпечить формування власних операційних спроможностей Союзу на базі цивільних і військових засобів [...], наданих державами-членами». Примітно, що сфера застосування даних засобів обмежена «місіями за межами [Європейського] Союзу в цілях підтримки миру, запобігання конфліктам та зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН» (Consolidated Version of the Treaty on European Union, 2012; Treaty of Lisbon..., 2007).

Стаття 43 додатково конкретизує завдання, для виконання яких ЄС може застосовувати власні цивільні й військові засоби: «спільні операції з роззброєння, гуманітарні та рятувальні операції, військове дорадництво та допомога, запобігання конфліктам і підтримка миру, [...] кризовий менеджмент, у тому числі миротворчість і постконфліктна стабілізація» (Consolidated Version of the Treaty on European Union, 2012; Treaty of Lisbon..., 2007).

Ще одним важливим аспектом Лісабонського договору став доданий до статті 42 Договору про ЄС пункт 7 про взаємну допомогу, який зобов'язує країн-членів уживати координованих заходів з надання необхідної допомоги тій державі-членові, яка зазнає збройної агресії на своїй території. За цих умов інші держави-члени повинні надати їй допомогу всіма можливими засобами в рамках Статті 51 Статуту ООН. Інше знакове положення – пункт 2 статті 42 передбачає, що СПБО має стати основою для поступового формування спільної оборонної політики та переходу, за одноголосним рішенням Європейської Ради, до колективної оборони.

Водночас обидва останні положення містять застереження про те, що СПБО ЄС не впливатиме на безпекову політику окремих країн-членів і поважатиме їхні зобов'язання в рамках Організації Північноатлантичного договору; більш того, заходи взаємної допомоги також повинні відповідати зобов'язанням у рамках НАТО – для тих країн-членів ЄС, які входять до НАТО. Крім того, пункт 3 статті 42 Договору про ЄС покладає на держави-члени обов'язок «послідовно покращувати свої військові спроможності», а також уповноважує Європейське оборонне агентство – як орган, відповідальний за розвиток оборонних спроможностей, досліджень, закупівель та озброєнь, – аналізувати оборонні потреби ЄС, вживати необхідних заходів для поліпшення промислового та технологічного потенціалу оборонного сектору й оцінювати стан військових спроможностей (Consolidated Version of the Treaty on European Union, 2012; Treaty of Lisbon..., 2007).

Нарешті, Лісабонським договором уведено інструмент «постійної структурованої співпраці» [PESCO]. Згідно з пунктом 6 статті 42 Договору про ЄС «держави-члени, чії військові спроможності відповідають вищим критеріям та які взяли на себе розширені зобов'язання щодо найвимогливіших місій, встановлюють постійну структуровану співпрацю в рамках [Європейського] Союзу» (Consolidated Version of the Treaty on European Union, 2012; Treaty of Lisbon..., 2007). Умови та вимоги щодо постійної структурованої співпраці конкретизовано у Протоколі № 10 від 9 травня 2008 р. Так, стаття 1 протоколу зазначає, що до постійної структурованої співпраці можуть долучатися країни-члени, які беруть на себе зобов'язання «активніше розвивати свій оборонний потенціал шляхом посилення власного національного внеску та участі в багатонаціональних силах, в основних європейських

збройних програмах та в діяльності Європейського оборонного агентства)», а також «надати, на національному рівні чи як частину багатонаціональних сил, бойові підрозділи для запланованих місій, сформовані на тактичному рівні, здатні виконувати завдання, викладені у статті 43 Договору про ЄС...» (Protocol (№ 10) on Permanent Structured Cooperation Established by Article 42 of the Treaty on European Union, 2008). З метою виконання зазначених вище завдань держави-члени, що беруть участь у постійній структурованій співпраці, зобов'язуються:

- співпрацювати з метою досягнення цілей щодо рівня витрат на оборонне обладнання та регулярно переглядати ці цілі в контексті безпекового середовища й міжнародних обов'язків Союзу;

- привести свої оборонні системи у відповідність одна до одної, зокрема шляхом гармонізованого визначення своїх військових потреб, шляхом об'єднання та спеціалізації своїх оборонних засобів і можливостей, а також шляхом заохочення співпраці у галузі підготовки та логістики;

- вживати заходів для поліпшення доступності, оперативної сумісності, гнучкості та здатності до розгортання своїх сил, зокрема шляхом визначення спільних цілей щодо їх зобов'язань, включаючи, можливо, перегляд національних процедур прийняття рішень;

- забезпечити вжиття необхідних заходів для усунення недоліків, виявлених у рамках «Механізму розвитку спроможностей», у тому числі через багатонаціональні підходи та без шкоди для відповідних зобов'язань у рамках Організації Північноатлантичного договору;

- брати участь у розробці спільних або загальноєвропейських програм озброєнь у рамках Європейського оборонного агентства (Protocol (No 10) on Permanent Structured Cooperation Established by Article 42 of the Treaty on European Union, 2008: 2).

Офіційний старт PESCO відбувся на підставі відповідного Рішення Ради ЄС (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017). Дане рішення визначило засадничі принципи PESCO, керівну структуру та механізми контролю за виконанням додаткових зобов'язань, що їх узяли на себе держави учасниці. Так, діяльність держав-членів, що погодилися брати участь у PESCO, регулюється Національними планами імплементації, які підлягають щорічному перегляду й оновленню. Національні плани встановлюють конкретні завдання, що їх кожна держава-учасниця повинна виконати з метою реалізації ширших зобов'язань згідно зі статтями 1 і 2 Протоколу № 10 від 9 травня 2008 р. (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017: 3). Чільною організаційною формою співпраці держав-учасниць PESCO визначено вузькоспеціалізовані проекти, що їх з власної ініціативи пропонують і реалізують групи держав-учасниць. Держави-учасниці, які спільно реалізують той чи інший проект, самостійно узгоджують між собою деталі співпраці та повинні регулярно інформувати Раду ЄС щодо прогресу (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017: 4).

Принципи PESCO викладено у додатку 1 до Рішення Ради ЄС № 2017/2315. Зокрема, наголошено на тому, що формат PESCO дозволить державам-учасницям «покращити їхні військові засоби й оборонні спроможності через скоординовані ініціативи та конкретні проекти на основі розширених зобов'язань» (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017: Annex I). Контроль за виконанням зобов'язань у рамках PESCO покладається на Високого представника ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки, який за підтримки Європейського оборонного агентства та Європейської служби зовнішніх справ здійснює щорічну оцінку стану виконання державами-учасницями своїх зобов'язань.

Також окремо підкреслено, що PESCO сприятиме посиленню європейського флангу НАТО, ставши відповіддю на часті заклики [Сполучених Штатів] до європейських країн нарощувати внесок у євроатлантичну безпеку. Крім того, PESCO визначається як важливий крок до зміцнення спільної оборонної політики ЄС, який

може стати елементом можливого переходу до спільної оборони, передбаченого пунктом 2 статті 42 Договору про ЄС. Передбачено, що у довгостроковій перспективі PESCO сприятиме формуванню в рамках ЄС «комплексу сил повного спектру – на додачу до НАТО, яка й надалі залишатиметься наріжним каменем колективної оборони для її членів» (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017: Annex I).

Нарешті, додаток 2 до Рішення Ради ЄС № 2017/2315 розширює завдання, наведені у статті 2 Протоколу № 10 від 9 травня 2008 р., конкретнішими зобов'язаннями, серед яких доцільно виділити наступні:

- регулярне збільшення оборонних бюджетів;
- послідовне збільшення витрат на оборонні інвестиції до рівня 20% від загальних витрат на оборону з метою заповнення прогалин у стратегічних спроможностях;
- розширення спільних проєктів у сфері стратегічних оборонних спроможностей;
- збільшення частки видатків на оборонні дослідження та технології до рівня 2% загальних витрат на оборону;
- впровадження узгоджених вимог для всіх проєктів, погоджених державами-учасниками;
- спільне використання наявних можливостей з метою оптимізації наявних ресурсів і підвищення їх загальної ефективності;
- нарощування співпраці у сфері кіберзахисту, зокрема обмін інформацією, навчання й оперативна підтримка;
- прискорення політичних процедур на національному рівні, зокрема шляхом перегляду національних процедур ухвалення рішень;
- подолання прогалин, визначених у Плані розвитку можливостей і Координованому щорічному огляді оборони, з метою посилення стратегічної автономії Європи й зміцнення Європейської технологічної та промислової бази оборони;
- надання пріоритету спільним європейським підходам для усунення недоліків, виявлених на національному рівні;
- участь принаймні в одному проєкті в рамках PESCO, який розвиває або надає можливості, визначені державами-членами як стратегічно важливі (Council Decision (CFSP) 2017/2315..., 2017: Annex II).

На даний момент у рамках PESCO реалізовується 68 проєктів у різних сферах – від кібербезпеки й розвідки до морських та авіаційних безпілотних систем (Permanent Structured Cooperation (PESCO), N.d.). Примітно, що тематична спрямованість і кількість держав-членів, залучених до того чи іншого проєкту, значно різняться. Наприклад, у проєкті «Програма розвитку спроможностей та інтеперабельності у сфері радіоелектронної боротьби [РЕБ] для майбутніх об'єднаних розвідки, спостереження та рекогносрування» беруть участь лише дві країни – Німеччина та Чехія [остання є координатором проєкту]. Заявленою метою проєкту є «комплексне вивчення наявних спроможностей ЄС у сфері РЕБ», що в перспективі «має лягти в основу спільної концепції РЕБ» та, «у разі згоди держав-членів, формування спільного підрозділу РЕБ» (Electronic Warfare Capability and Interoperability Programme..., N.d.). Серед інших помітних проєктів, співпраця в яких потенційно могла б зацікавити й Україну, можна виокремити наступні:

- «Протидія безпілотним літальним системам» [C-UAS], учасники – Чехія, Італія (координатор проєкту) та Швеція;
- «Контрбатареїн сенсори» [COBAS], учасники – Франція (координатор проєкту) та Нідерланди;
- «Інтегрована багаторівнева система протиповітряної та протиракетної оборони» [IMLAMD], учасники – Італія (координатор), Франція, Угорщина і Швеція.

Загалом значна частина поточних проєктів PESCO налічує не більше десяти держав-учасниць, проте є один цікавий виняток – проєкт «Військова мобільність»,

який має на меті забезпечити безперешкодне пересування військового персоналу та засобів у межах ЄС шляхом спрощення і стандартизації процедур транскордонних військових перевезень (Military Mobility (MM), N.d.). До даного проєкту залучені двадцять п'ять держав, серед яких три не є членами ЄС: США, Канада та Норвегія. Участь цих трьох країн стала можливою завдяки Рішенню Ради ЄС № 2020/1639 від 5 листопада 2020 р., яке встановило загальні умови для залучення третіх держав до проєктів PESCO. Так, згідно зі статтею 2 цього Рішення третя держава може подати координатору або координаторам проєкту PESCO запит на участь, який повинен містити детальну інформацію про причини участі у проєкті, обсяг і форму запропонованої участі, а також обґрунтовувати виконання третьою державою умов, викладених у статті 3, як-от:

- відданість третьої держави засадничим цінностям ЄС;
- забезпечення суттєвого внеску до виконання завдань проєкту, а також до Спільної політики безпеки та оборони ЄС;
- готовність виконувати розширені зобов'язання в рамках PESCO;
- наявність укладеної з Європейським Союзом угоди про безпечний обмін інформації з обмеженим доступом¹;
- наявність укладеного з Європейським оборонним агентством адміністративного договору;
- засвідчена третьою державою повага до принципів PESCO (Council Decision (CFSP) 2020/1639..., 2020).

Висновки. Загалом, попри задекларовану амбітність PESCO, реальний потенціал даного формату наразі видається таким, що не відповідає поставленим завданням. Так, залишається відкритим питання, яким чином формат добровільної співпраці окремих груп країн-членів² сам по собі може підвести Європейський Союз до трансформації у повноцінний оборонний альянс, адже для цього, крім власне політичної волі всіх держав-членів, знадобилися б суттєві політичні зміни в самому ЄС – аж до делегування державами-членами частини своїх суверенних прав інституціям ЄС. Крім того, неможливо не звернути уваги на постійне констатування у розглянутих вище офіційних документах ЄС пріоритетності НАТО як основної безпекової моделі для держав-членів. Складається враження, що і формату PESCO, і Спільній політиці безпеки та оборони ЄС загалом відведено другорядну роль. Або ж потенціал для перетворення ЄС в оборонний альянс міг бути закладений як своєрідний «план Б» – наприклад, на випадок яких-небудь проблем із наразі пріоритетним трансатлантичним форматом безпекової співпраці.

Тим не менш, формат PESCO міг би стати майданчиком для тіснішої оборонно-безпекової співпраці України та ЄС. Так, для приєднання України як (поки що) третьої країни до проєктів PESCO вже існує нормативне підґрунтя, закладене Рішенням Ради ЄС № 2020/1639 від 5 листопада 2020 р. В умовах продовжуваної Російською Федерацією війни участь нашої країни у PESCO могла б надати наступні можливості: обмін досвідом між Україною та державами-членами ЄС, а також доступ до передових військових розробок; вплив України, нехай і обмежений, на формування Спільної політики безпеки й оборони ЄС; початок гармонізації вітчизняних процедур оборонного планування та закупівель з відповідними процедурами держав-членів ЄС; чіткий політичний сигнал з боку ЄС щодо інтеграції України до «європейської родини» – задовго до офіційного вступу нашої країни в ЄС.

Утім, конкретні переваги від участі України в окремих проєктах, утілюваних у рамках PESCO, потребуватимуть подальшого вивчення.

¹ Між Україною та ЄС діє така угода (Угода між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом, 2005).

² PESCO чітко визначається як формат, рушіями якого є держави-учасниці (див.: Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 Establishing Permanent Structured Cooperation (PESCO) and Determining the List of Participating Member States, 2017, app. Annex III).

REFERENCES

- Agreement between the European Union and Ukraine on the security procedures for the exchange of classified information (2005). *Ofitsiynyi vebportal Parlamentu Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/994_750 // Угода між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом (2005). *Офіційний вебпортал парламенту України*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/994_750
- Consolidated Version of the Treaty on European Union (2012). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bfi40bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 Establishing Permanent Structured Cooperation (PESCO) and Determining the List of Participating Member States (2017). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dec/2017/2315/oj/eng>
- Council Decision (CFSP) 2020/1639 of 5 November 2020 Establishing the General Conditions under Which Third States Could Exceptionally Be Invited to Participate in Individual PESCO Projects (2020). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dec/2020/1639/oj/eng>
- Dorosh, L. & Romanyk, V.** (2020). PESCO, CARD, EDF: Strategy, Analysis and Financing in the European Union Security Guarantee. *Humanitarni vizii*, 6 (2), 1-7. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/shv/vsi-vypusky/tom-6-chyslo-2-2020/pesco-card-edf-strategiya-analiz-ta-finansuvannya-u-sferi> // **Дорош, Л. & Романик, В.** (2020). PESCO, CARD, EDF: Стратегія, аналіз та фінансування у сфері гарантування безпеки Європейського Союзу. *Гуманітарні візії*, 6 (2), 1-7. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/shv/vsi-vypusky/tom-6-chyslo-2-2020/pesco-card-edf-strategiya-analiz-ta-finansuvannya-u-sferi>
- Electronic Warfare Capability and Interoperability Programme for Future Joint Intelligence, Surveillance and Reconnaissance (JISR). (N.d.). *Permanent Structured Cooperation (PESCO)*. Retrieved from <https://www.pesco.europa.eu/project/electronic-warfare-capability-and-interoperability-programme-for-future-joint-intelligence-surveillance-and-reconnaissance-jisr-cooperation/>
- Franco-British St. Malo Declaration (4 December 1998). (June 22, 2015). *CVCE.EU*. Retrieved from https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf
- Gorkowska, J.** (2018). *The Trouble with PESCO: The Mirages of European Defence* [Point of View]. Center for Eastern Studies: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. Retrieved from <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2018-03-01/trouble-pesco>
- Gorkowska, J.** (2019). *A European Defence Union? The EU's New Instruments in the Area of Security and Defence* [OSW Report]. Centre for Eastern Studies. Retrieved from <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-report/2019-12-02/a-european-defence-union>
- Howorth, J.** (2014). *Security and Defence Policy in the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Hrebeniuk, M., & Poshedin, O.** (2012). European Union: From Economic Integration to a Collective Defense Organisation? *Politychnyi menedzhment*, 1-2, 212-218. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/grebenuk_evropeiskyi.pdf // **Гребенюк, М., & Помедін, О.** (2012). Європейський Союз: Від економічної інтеграції до організації колективної оборони? *Політичний менеджмент*, 1-2, 212-218. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/grebenuk_evropeiskyi.pdf
- Kopiika, V.V.** (Ed.). (2022). *European Union in a Changing World*. Kyiv: O. Zen // **Копійка, В.В.** (ред.). (2022). *Європейський Союз у мінливому світі: Монографія*. Київ: О. Зень.
- Kucera, T.** (2019). What European army? Alliance, security community or postnational federation. *International Politics*, 56, 321-338. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41311-017-0129-6>
- Military Mobility (MM). (N.d.). *Permanent Structured Cooperation (PESCO)*. Retrieved from <https://www.pesco.europa.eu/project/military-mobility/>
- Our History. (N.d.). *European Defence Agency*. Retrieved from <https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html>
- Permanent Structured Cooperation (PESCO)*. (n.d.). Retrieved from <https://www.pesco.europa.eu/>

- Protocol (No 10) on Permanent Structured Cooperation Established by Article 42 of the Treaty on European Union (2008). Retrieved from http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2008/pro_10/oj/eng
- Riekeles, G.E.** (2016). A Security and Defence Union. *European View*, 15(1), 13-26. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12290-016-0402-x>
- Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, Signed at Lisbon, 13 December 2007 (2007). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>
- Yakoviuk, I.V. & Orlovskiy, R.R.** (2017). European Defense Community: Origins of the Integration in the Domain of Defense. *Problems of Legality*, 139, 264-277. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332> // **Яковюк, І.В. & Орловський, Р.Р.** (2017). Європейське оборонне співтовариство: Витоки становлення інтеграції в оборонній сфері. *Проблеми законності*, 139, 264-277. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332>